

Indarkeria eta politika

AGNÈS CUGNO

Filosofian doktorea

Agnès Cugno Parisen sortua da 1971n. École Normale Supérieureko ikasle izan zen, eta doktoregoa egina du Makiaveloren gainean. Poitiersko unibertsitatean hainbat urtetan irakasle izan eta gero, gaur egun Baionan irakasten du filosofia. Bere ikerkuntzaren jomuga filosofia politikoaren inguruan kokatzen da.

Argitaratu dituen lanen artean daude: *Machiavel. Le Prince* (Ellipses, «Focus sur» bilduma, 2012an argitaratuko da), *Machiavel* (Ellipses, «Apprendre à philosopher avec» bilduma, 2009) eta *La matière et l'Esprit* (Ellipses, «Notions de philosophie» bilduma, 2006). Antonio Labriola italiar filosofo marxistaren *Discorrendo di socialismo e di filosofia* (1898) italiaritik frantsesera itzuli du («À propos de socialisme et de philosophie», in Askoren artean: *Essais sur la conception matérialiste de l'histoire*, La città del sole, Vrin, 2010).

Biarritzeko Café Philoko ohiko hizlarietakoa da, France Culture irrati kateko kolaboratzailea eta hainbat artikuluren idazlea.

Euskal Herriak txikia zenetik erakarri zuen, filosofia politikoan sakontzeko leku paregabatzat izan duelako, besteak beste. Euskara ikasten ere ari da Hendaiaiko euskaltegian.

Politikaren eta indarkeriaren arteko harremanari buruzko idazki hau —jatorrizko bertsioa (frantsesez) zein Xabier Makazagak euskaratutakoa—, «Munduarekin Volgetan» blogean (<http://toliati.com>) agertu da lehenik, eta ondoren «Lapiko Kritikoa» blogean (<http://basque.criticalstew.org>). Testuaren balioaz eta interesaz jabeturik, gure aldizkariko orrietara ekartzea erabaki dugu, haren zabalkundeari laguntzeko asmoz.

Hara Max Weberrek galdegin zuena 1919ko konferentzia famatu batean, «Politikariaren lanbidea eta bokazioa»¹:

Kontuan hartuz politika orok indarra erabiltzen duela baliabide gisa eta indar horren atzean indarkeria dagoela, benetan sinetsi al daiteke etikaren exigentziek ezikusiarrena egin dezaketela ebidentzia horren aurrean?

Biolentzia eta politika, bereziki demokrazian, elkarren kontra daudela pentsatzea ilusio hutsa izanik, orri hauetan azaltzen saiatuko garen arazoa da ilusio horrek, gure arabera, demokrazian arduratsu jardutea ezinezko egiten duen indarkeriaren kondena moral batera daramala.

I. Uste oso zabaldua da politikaren betebeharra biolentziaren kontra egitea dela

Uste ustel hori Ilustrazioko teoria kontraktualisten interpretazio oker batetik datorrelakoan nago. Indartsuenaren legea ez da lege, idatzi du Rousseauk, zeinak bere *Gizarte-Hitzarmena* ezagunean gogora ekartzen duen inor «ez dela inoiz nahikoa indartsu beti nagusi izateko, ez badu bere indarra lege bihurtzen eta obediencia betebehara». Politikaren helburu lehena, filosofo kontraktualisten arabera, injustizia naturaletik irtetea da, *gertakaritatik legetara* pasatuz. Hau da, indarra nagusi zen izaera naturala legeek arauturiko izaera zibil batek ordezkatzeko.

Naturaren biolentziari egiten omen dio aurre politikak, natura zentzu bikoitz batean ulertuz: lehenik, kanpoko natura, zeina bidegabe eta eskergabea den eta haren baitan gizakiak bere bakardadean, biluzik eta ahul, ezingo zukeen bizirik iraun. Baina baita giza natura: elkarrengandik banatu eta babestuko dituen legerik gabe, gizakiek elkar hil egingo zuten, eta borrokariaren faltan laster bukatuko zen borroka².

Horrela, hasiera batean, politika eta legearen funtzioa da naturak injustizia eta desberdintasuna besterik jarri ez zuen tokian berdintasuna eta justizia sartzea. Politika, beraz, literalki *anti-naturala* da: XVIII. mendeko filosofoentzat, poli-

tikaren esentzia bera da gizakia abere izaeratik benetako giza izaerara pasaraztea.

Simetrikoki, perspektiba horren arabera, izaera zibilean indarkeria berragertzeak politikak *porrot* egin duela esan nahi du: Ilustrazioko filosofoentzat, Rousseaugen oso ondo ikusten den bezala, eta gero kosmopolitismo kantiarrentzat, politikak helburu goren bat du, bakea. Biolentzia da gizarte zibilaren antolakuntzak ezinezko egin behar duena: *politikaren bestea* da, *politika ez bestea*.

Hobbesengan, adibidez, hara zer dakarren gizarte-hitzar-menak: bakoitzak indarra erabiltzeko duen eskubide naturalari uko egitea, eta ordena zorrotz bat inposatzea preseski indarkeria isilarazteko. Biolentzia bereziki banakoengandik datorrela ulertzen du Hobbesek, eta, beraz, soilik gizarteak ordezkariatzat harturiko subiranoak mantendu dezakeela ordena eta bakea gizartean.

Lockerengan ere politikaren zentzu lehen indarkeriaren kontra egitea da. Berarentzat, politikaren lehen ekintza zera da, bakoitzak justizia bere esku hartzeari uko egitea: biolentzia pertsonala epaileen bitartez bideratzea da berarengan gizarte zibilaren definizioa bera³.

XIX. mendean, Hegelek talioaren legean ikusiko du bizitza etikora pasatu izanaren lehen zantzua⁴. Izan ere, «begia begi truk eta hortza hortz truk» mandamenduak erakusten baitzuen krimenari zigor baliokidea ezartzeko borondatea zegoela. Hor jada epaiketaren objektibotasuna bermatuko zuen lege unibertsal batekin baldintzatu nahi zen mendekua. Horrela, ez soilik indarkeria ekintza subjektibo bat gauzatu, baizik eta benetako justiziazko zigor bat.

Biolentzia arautu, bideratu eta are guztiz isilaraztea ere, badirudi hori dela, beraz, politikaren lehen funtzioa. Hortik politikak berezko moralitate bat duelako ideia lantzerantz pauso bakar bat dago.

Bada, gaizki-ulertzea horretan datza.

Politikaren «betebeharraren» teorizazio horretatik, bere esentzia morala ondorioztatu da. Argi dago, baina, Hobbesen-

gan Estatuaren indarkeria dela banakoei beldurra inposatzen diena; eta Lockerengan monarkia «mugatua» dagoela konstituzionalki, hain justu, Estatuaren beraren biolentziaren kontra babesteko. Hegeli dagokionez, hara zer dioen oso argi: «Estatua ez da berme», eta ez da berez aski justizia bermatzeko. Indarkeria lekuz aldatu da, baina beti dago hor. Egiazki, izaera zibilera pasatu izanak ez du ekarri biolentziaren *desagerpena*, baizik eta haren *birkokatze* eta *eraldaketa*.

II. Politika, beraz, egiazki indarkeria eraldatua da

Indarkeria ez da desagertu izaera naturaletik lege izaerara pasatzean. Alderantziz, *haren bidez* eraikitzen baita beti politika. Eta are gutxiago bihurtu da moralala, nahiz eta demokraziak moralitatez jantzi nahi izaten duen bere burua politikaz gain.

Hasteko, biolentzia soilik *birkokatu* egin da: mugimendu bakar batean naturatik kulturara pasatu da, banakoengandik kolektibora, dispertsiotik kontzentrazioa. Eraso edo mendeku pertsonala izatetik, Estatuaren eskutan jausi da, horrela bilakatu delarik Estatua «indarkeria fisiko legitimoaren monopolioa», Weberren esaldi famatuak dioen moduan⁵. Izan ere, biolentzia Estatuan zentralizatzek dakarren instituzionalizazioak legitimitatea ematen baitio denen begietara indarkeria horri, baita pairatzen dutenen begietara ere. Mendekuaren aldeko eta kontrakoak dauden bitartean, Estatu biolentziak aldekoak besterik ez ditu. Denen izenean jokatzeko baitu Estatuak, baita kondenatuaren izaera razionalaren izenean ere, Hegelek analizatzen duen moduan⁶.

Nolabait Hobbesek egin bezala, gizarte-hitzarmena men egite paktu batera labur daiteke. Indarkeria lekuz aldatzeko paktu bat. Hori eginez, biolentziak eraginikortasunean eta ohoragarritasunean irabazten du. Eztabaidatsu eta ordenarik gabe izatetik, Estatuan erabat kontzentratua aurkitzen da. Horrela, Estatuak ahal den ahalmen guztia bereganatzen du, eta halako ahalmenak pizten duen terrorearen aureolaz

janzten da. Orduan, indarkeria horrek posible egiten du gobernatzea, banakoen biolentziarekin ezinezkoa zena, ez zelako ez koherentea ez iraunkorra.

Hitzarmenaren ondorengo indarkeria aurpegiz aldatzen da, beraz. Ordena mantentzeko beharrezko baliabide gisa agertzen da, izaera naturalean gorrotagarri bihurtzen zuen karaktere arbitrarioarekin gabea. Biolentzia «justu» eta «zilegi» bati buruz hitz egiten dugu orduan harriturik, edo behintzat onar daitekeen indarkeria batez, denon ongizatearen zerbitzura baitago. «Indar publiko» gisa izendatzen den biolentzia da, eta bat-batean ez da gehiago indarkeria, haren antidotoa baizik, batzuetan gaizkia gaizkiarekin zuzentzen ahal den zentzuan.

Hanka sartze handiena, hala ere, honetan datza: pentsatzean indar politiko «on» bat etorri dela indarkeria natural «gaizto» haren lekua hartzera, edota moralaren mailan kontrarioa kontrarioari bezala kontrajarriko litzaiokeela politika biolentziari.

Izan ere, zer da legea, denen onespenearekin baldintzaturiko eta testu abstraktu batean jasoriko indarkeria hutsa ez bada? Zer da zigor penala, ez bada kondenatuarengan zorroztasun handienarekin erortzen den gizartearen indar guztia zigor batean kontzentratua? Zer dira gure arauak, gure kode zibilak edo zirkulaziokoak, eta baita gure ohiturak ere, ez bada, beti bezala, biolentzia? Horiek guztiak elkarrekin bizitzea ahalbidetzen duten betebeharrak eta obligazio moduan harturiko indar harremanak besterik ez baitira. Estatu indar harreman instituzionalizatua da, horren bitartez indar hutsa autoritate legitimo bihurtzen duena, Rousseauk desiratzen zuen bezala, baina ez duena inoiz desagerrarazten, ezta mehatxu gisa ere.

«Ezin genuenez lortu justua indartsu izan zedin, indartsua justu izatea lortu genuen», idatzi du Pascalek⁷. Egia etsi horrek esan nahi duena ulertu beharra dago: gizakia politikarako gai egiten duena ez da bertutea, baizik eta bizikidetzak eragiten duen indarkeria. Boterearen iturria ezin daiteke in-

darra baizik izan. Egin daitekeen gauza bakarra da indar horri baliabideak ematea gainera justua izan dadin. Ezin diogu zoritxarrez justiziari eman gizakien gobernua, kaosera eramango gintuen ilusioa baita filosofo-erregearena. Ordea, indarraren itzalpeko bakeaz aprobe txatu gaitzke, eta gure moralitate indibiduala landu. Hara zer dioskun Pascalek: konfiantza izan dezagun, beraz, indartsuengan, onar dezagun indarrak gida gaitzala mundu gaitzo honetan, ez baitugu beste aukerarik, eta saia gaitzen ahalik ondoen moldatzen.

Politika ez da, beraz, ideia morala gauzatzen den lekua, baizik eta, askoz ere pragmatismo handiagoarekin, bizikidetzaren ahalbidetuko duten ahalik eta baldintza onenen ezartzea. Eta hori ez da biolentziaren *kontra* egiten, *haren bidez* baizik. Ez da jatorrizko indarkeria justiziarengatik aldatu, politikaren esentziak berak biolentzia izaten jarraitzen baitu. Ez indarkeria hutsa, jakina, baizik eta beste biolentzia mota bat, nolabait indarkeria huts horren kontra egiten duena, ordena bat ezarriz banakoak bakean bizi ahal izan daitezten. Azken batean, «arrazoimenaren trikimailu» gisako bat, biolentzia ezarriz hura hobeto kontrolatzen baita ukatu nahi izanda baino.

Politika «iraulitako» indarkeria da, paradoxikoa, eta ez hezia edo suntsitua den biolentzia. Freudek besterik ez dio esaten duenean, azken batean, bizikidetzara beharturiko «hiltzaile banda bat besterik ez garela». Politikaren jatorria ez da harmonia eta justiziarantz eramango gaituen helburu jainkotiarra, baizik eta gehienbat gure joera hiltzaileak baretzeko beharra.

III. Eraiketa politikaren grabitate zentroa ere bada

Politika gauza larria da, baita demokraziaren aurpegi atsegina hartzen duenean ere. Mitoak dio Erromaren fundazioa odolean egin zela. Romulok erail egin baitzuen bere anaia Remo mediterranearen zibilizazioaren sinbolo eta politikaren eredu den Hiriaren fundazio berberaren gainean. Errepu-

blikarik handienaren sorrera sinbolikoa erailketetan nazkagarrietakoa den fratrizidio bat izan zen. Askatasun demokratikoen arketipo den frantziar errepublika ere gillotinen odolarekin hasi zen 1789an, eta urte batzuk geroago Terrorean murgildu zen.

Makiavelok bere *Printzean* gogoratzen du fundatzaile gehienak «*profeta armatuak*» izan zirela⁸, bere instituzioak fundatzeko orduan indar fisikoa modu bereziki irmoan erabili zutenak. Romulok ez soilik hil zuen bere anaia, baita bere eskuin eskua zen Tito Tazio Sabino ere. Eta Moisesek berak ere herrikideak hil zituen, urrezko zekorrarekin gertatu zenaren ondoren, *Irteeran* (32, 27-28) irakur daitekeen bezala. Botere politikoaren sortze kriminala gogoratu, Makiavelok bilatzen zuena ez zen erailketa beraren gorazarrea egitea, haren aurkariak gero esan duten bezala, baizik eta erakustea ordena politiko berri bat ezartzeak aurrekoa sunsitzeta eskatzen duela, materia sozialean forma berri bat sartzeko sunsitsu ere, eta horretarako indarra erabili behar dela.

Horregatik dio ez soilik «krudelkeriaren erabilera ona» badagoela, baizik eta «pietatearen erabilera txarra» ere badagoela: lehenak indarkeria bat-batean erabiltzen du, gogor eta labur, «banakoen onerako» izan dadila eginez; horri krudelkeriaren erabilera gaiztoa kontrajartzen zaio, krudelkeriak txikiago izan baina iraun egiten duenean eta batez ere interes pertsonala bilatzen duenean. Makiaveloren arabera, «pietatearen erabilera txarra» da politikariak egin dezakeen bekaturik larriena. Hau da, ahalke edo ezjakina izateagatik, indargintza beharrezko denean, hari uko egitea eta Herri oso bat kondenatzea konpromiso moral bat hartzen ez jakiteagatik.

Makiavelori gogotik aurpegiratu izan zaio biolentzia soilik aspektu «tekniko» batetik epaitzen duela, eta ez dituela moraliki kondenatzen krimen politikoak, horrela haiek inplizituki justifikatuz. Hori da, ordea, Makiaveloren tesi garrantzitsuena, bere filosofia politikoari indarra ematen diona, eta Weberrek tesi horixe jasoko du geroago, «erantzukizu-

naren etika» eta «konbikzioaren etikaren» arteko bereizketan famatua egin zuenean⁹: politikariak gaizkiarengan sartzen jakin behar du, jakinduriaz, baina zalantzarik gabe, eta dena nahastu gabe. Weberrek Makiavelo aipatzen du, gainera, hark zera idatzi baitzuen *Florentziar historietan*: hiritarrak «haien hiriaren handitasuna nahiago izan dute haien ari-men salbatzea baino». Gizon edo emakume politikoak, pertsonaia politikoak den heinean, bizikidetzan balio absolutua den ordena axiologiko ezberdin batera pasatzeak inposatzen dion ardura onartu du. Bizikidetzan beste balio guztien gainetik jartzeko konpromisoa, beraz. Hala ere, ez du bere gain hartu gizaldi edo historiarekiko inongo *errudun* zentzurik, hala jokatzuz haien alde egiten baitu.

Ardura politikoaren pisua lehen-lehenik gaizkiarekin egiten den konpromisoan datzala ahazteko joera dugu, hori dela —eta hau da mezu makiavelikoaren muina— askatasun politiko eta bakearengatik ordaindu beharreko prezioa.

Ekintza politikoak ekintza razionala da, bai helburuari, bai bitartekoei dagokienez. Horregatik behar du, Weberren arabera, gizaki politikoaren lanbideak hainbesteko erantzukizuna etorkizunaren aurrean. Konbikzioaren etikan oinarrituz egindako ekintzek bere printzipioei jarraitzen diete, ondorioei batera begiratu gabe. Oso bestelako inperatibo bati erantzuten dio erantzukizunaren etikak: «aurreikus daitezkeen gure ekintzaren ondorioen erantzule izan behar dugu». Politikoarentzat krimen larria da inperatibo horri huts egiten dion edozer.

Ekintza politikoaren razionaltasun horren ondorioz, helburua nahi duenak bitartekoak nahi izatea ere beharrezkoa du; baina, idatzi du Weberrek, «bitarteko erabakigarria politikan indarkeria da». Hobbesek ondo ikusi du: Leviathana Estatua da, eta biolentzia bera da. Indarkeriaren gauzatzea bera da Estatua, muturreko paroxismora eramana, baita jainkotua ere: Estatua «jainko hilkorra» da. Horregatik parafraseatu dezakegu René Girardek gauza sakratuei buruz egiten duen analisisia¹⁰, eta esan politikak bere baitan indar-

keria «atxikitzen» duela. Zentzu bikoitzean «atxiki»: gibelarazi egiten du, eta bere baitan jaso eduki aldi berean...

Batzuetan gure gizarte demokratikoetan distirutzen ikusten dugu indarkeria, lehertzen: Estatu arrazoia hutsek noizik eta behin politikak bere baitan duen biolentziaren zati bat agertzen uzten dute; baina are ohikoagoa da ikustatzea poliziek edozein manifestazioren aurka kargatzen dutenean; edo bortxa arbitrarioaren nonahikotasuna gogoratzen duten polizien «hanka sartzetan»; edo, gutxiago, baina erregulartasunez, lege zuzengabeek eragiten duten injustizia basatian; eta, azken batean, burutzea eta puntu zentrala izanik, zikloi politikoaren begia bezalako zerbaitekin den basakerian. Hori guztia ikusi egiten da, sentitu, baita gure demokrazietan ere. Nahiko hurbiletik begiratzeko lana hartzea aski da horretarako. Indarkeria politikaren materia da, eta ekintza publikoek hortik hartzen dute beren larritasun eta seriootasun guztia.

Horregatik, biolentzia politikatik bota nahi izatea bere alderantzizkoa balitz bezala jokatzeko da, bere kontrako eskusiboa, eta beraz nahikoa litzatekeela bat aukeratzea bestetik libratzeko. Hori inork mantendu ezin dezakeen aingerutar tesi bat da. Halere, gure gizarteek hori sinets dezagun uzteko joera dute, horretarako injustizia eta basakeriaren aurka «demokrazia», «parlamentarismoa» edo «konstituzioa» bezalako hitzak alferrikako talisman gisa behin eta berriro erabiliz. Europar komisarietan torturatu egiten da, kanporatu egiten da, familiak banatu, amei erausi egiten dizkiete haurrak, espetxeratu egiten dute jendea haien ideientatik, eta espetxean baldintza gizagabeetan mantendu, baita ezarri zaien kondena bete ondoren ere, baita hiltzear direnean ere. Ez gaitezen tronpatu, «oraindik ere emankorra da pizti zikina jaiotzera eman zuen sabela»¹¹!

Politikari indarkeria kondenatu dezan eskatzea, benetan Tartuforena egitea da, norbera begiekin jaten ari den bularra ezkuta dadin exijitzea! Politika «ona» politika «moral» dela pentsatzea sekulako hipokrisiarekin jokatzeko da, edo batere

ez jakitea politika zer den. Zehazki, XVIII. mendeko anti-ma-kivaelismora bueltatzea da, politikaren epaia interes pertsonalen ikuspegitik egitea —hau da, eskubidearen ukapenetik.

IV. Konklusioak

Politikak beharrezko omen duen moralitatetik abiatuz, politikariei batzuetan eskatzen zaie biolentziazko ekintzak «kondenatzeko», are biktimei «barkamena» eskatzeko ere (biktima horiek terrorismoak jotako familiak izan edo kolonizazioak esklabo bihurtu eta bortxaturiko herri osoak). Han eta hemen entzuten dugu biktimek ez dutela kalitate bera indarkeria «onak» edo «gaiztoak» jotakoak izatearen arabera. Jokaera horiek sakoneko arazo bat azaltzen dute. Saia gaitezen arazoa askatzen.

1) Biolentzia bakar bat dago. Ez dago Estatu indarkeria «onaz» hitz egiterik, instituzionalizatua dagoenaren aitzakia hutsarekin. Ez dago biolentzia «moral» eta «ezmoralik». *Indarkeriaren izaera politikoa* da, soilik, ikuspegi pragmatikotik baliaigarri egin dezakeena. Eta hara zer ulertzen dugun «izaera politikoaz»: justizia eta askatasunaren bidez, denon ongizatea lortzea duela oinarri, eta ez soilik «gubernukoa» dela. Ekintza bat justu egiten duena justizia da, ez zein instituziok gauzatzen duen.

2) Ezin zaio eskatu politikariari ikuspegi moral batetik biolentzia goraiatu edo kondenatzea, indarkeria hori Estatutik etorri edo banakoengandik. Barkamenaren antzeko ezer exijitu ezin zaion bezalaxe pertsona morala ez den beste inori. Buruzagi batek, bere izenean, pertsona pribatu gisa biolentzia politikoak kondenatzea zeharo posible da, eta, gertatu, halaxe gertatzen da normalean. Baina herri batek bere ordezkarien bidez esklabotza edo holokaustoarengatik barkamena eskatzeak zentzu sinbolikoa besterik ezin dezake izan, eta horrek ez du ekartzen inolaz ere egindako kaltearen konponketa politikorik. Pentsa daiteke ere ez ote den norbere buruari kontzientzia ona emateko kostu txikiko modu bat. A

fortiori, protagonista bakar bati barkamena erregutu dezan eskatzea gatazka egoera batean erabili izan duen indarkeria-rengatik, beste parteak oraindik ere biolentzia erabiltzeko eskubidea duela uste duenean, injustiziari aberrazioa gehitzea da, eta mendekuaren etengabeko kiribila elikatzea.

3) Bietako bat, beraz: edo politikariari morala izateko eskatzen zaio; hau da, banako pribatu gisa jokatzeko, eta orduan politika pertsonen, klanen, fakzioen arteko jokoa izatera mugatzen dugu. Joko bat, non pertsonak, klanak, fakzioak beren interesen arabera elkarren aurka egin edo adiskidetzen diren, elkarri barkatuz eta elkar kondenatuz jainkoak harturik lekuko gisa. Edota ulertzen dugu politikari bere baliagarritasun guztia interes pertsonaletatik harago joatetik datorkiola. Helburu komunak, eta baita unibertsalak ere, bilatzetik datorkiola baliagarritasuna, eta helburu horiek lortzeak ahalbidetzen duela ez soilik bizirik iraun ahal izatea, baizik eta baita gizaki razionalak izateak ematen digun duintasuna ere. Helburu horien artean daude askatasuna, zoriona eta bakea.

Beraz, indarkeria «justutzat» hartu gabe ere, aski da politika zein serioa den egiaztatzearekin. Politika arazo larriez okupatzen baita. Beti «heriotzaren makurduraren» pean agitzen diren arazoez, hain zuzen, Foucaultek zioena berarrartuz. Politikak hotz-hotzean egiten dio so heriotzari, kalkulua politikoa gaitzik txikiena lortzearen kalkulua baita, badakielako aukera egin behar duela, edo hobe beharrez amore eman edo desagertu. Politikariak heriotzaren itzala dararma bizkarrean, eta bakea nahi baldin badu, beti ordaintzeko prest egon behar duen ordaina, beharrezkoa balitz, biolentzia da. Zalantzarik gabe, ordain paradoxikoa, baina horri ezikusiarrena egin nahian, disimulatu ahal izatea pentsatzen genuena baino are kalte handiagoa jasan dezakegu: ongizate komunaren ideia bera desagertzearena, bertutearen moztzearekin jantzitako basakeriaren itzulerarena.¶

[Xabier Makazagak euskaratua]

1. «Politiks als Beruf», in *Le savant et le politique*, Plon, 1959.
2. Puntu honetan —besteak beste— ez datoz bat Hobbes eta Rousseau. Lehenak uste du giza izaera dela politikak hezi behar duena (*homo homini lupus*), baina bigarrenak politikari beste betebeharrak ematen dio: berez ona den gizakia aurkako ingurune batean bizirik iraun ahal dezan laguntzearen rol prometeikoa (bere antzekoekin bat egiteak ahalbidetzen die banakoei naturak bere biziraupenari jartzen dizkion «erresistentziei» gain hartu ahal izatea: *Gizarte-Hitzarmena*, I, 6).
3. «Hara gizarte zibilean izateak dituen ezaugarriak: gorpu batean elkarturik egotea eta, ezarritako legedi komun bat izateaz gain, elkarren arteko arazoak (borrokak) ebatsi eta erasotzaileak zigortu dituen magistratura bat izatea» (*Gobernu zibilar buruzko tratatua*, 1690).
4. *Zuzenbide filosofiaren printzipioak*, §101.
5. Max Weber, *Le savant et le politique*.
6. Hegel, *op. cit.*, §100.
7. *Gogoetak*, 298. zk., Brunshwig.
8. *Printzea*, VI.
9. *Le savant et le politique*.
10. René Girard, *La violence et le sacré*.
11. B. Brecht, *La résistible ascension d'Arturo Ui*.